

Key words: *programmes in the Ukrainian language, native language instruction, teaching grammar, teaching literacy, teaching methods, method of observation, works of L. Bulakhovskyi.*

УДК 37.018.54-043.83:656.61[94](477.7)(045)

Антоніна Ляшкевич

Херсонська державна морська академія

ORCID ID 0000-0002-0802-6489

DOI 10.24139/2312-5993/2017.10/024-034

ВИНИКНЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МОРСЬКОГО ПРОФІЛЮ НА ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (КІНЕЦЬ ХVIII – ПОЧАТОК ХІХ СТ.)

У статті в хронологічній послідовності, на підставі багатьох опрацьованих історичних та архівних джерел висвітлюється становлення системи освіти на південноукраїнських землях, що розпочалося в 1780-х роках. Характеризується дискусійне питання про існування Херсонського морського кадетського корпусу, що підтверджується фактом розпорядження імператриці Катерини II в 1783 році – році заснування Чорноморського флоту й саме в Херсоні – «морських воротах» Чорного моря.

Автором наводяться факти і аналізуються думки вчених про те, що з кінця ХVIII до початку ХІХ століття відбувалося виникнення навчальних закладів морського профілю з різними умовами отримання освіти.

Ключові слова: *морська освіта, історичні події, навчальні заклади, морські спеціалісти, училища, умови навчання, українські землі.*

Постановка проблеми. Досліджуючи процеси становлення й розвитку морської освіти на південних українських землях, які до початку ХХ ст. входили до складу Російської імперії, розглянемо обставини, за яких Росія отримала ці території. Як відомо з історичних джерел [4, с. 93], наприкінці ХVIII ст., у результаті кількох успішних російсько-турецьких та російсько-османських військових кампаній, на завойованих Азовському та Чорноморському узбережжях і гирлі Дніпра було засновано кілька портів і міст, серед яких: Олександрівськ (1770), Феодосія (1771), Керч (1775), Катеринослав (1778), Херсон (1778), Миколаїв (1784), Маріуполь (1779), Севастополь (1783), Очаків (1792), Одеса (1794). У 1785 р. з числа козаків, що воювали разом із росіянами з турками, створюється Чорноморське козацьке військо, яке самостійно виготовляє човни й тому має власний гребний флот; Олешки – колишня Олешківська січ, стають осередком суднобудування.

Прагнучи захистити свої території та продовжити економічне зростання, Росія створила і розвивала не лише Азовську флотилію та Чорноморський флот, а й внутрішню й зовнішню торгівлю. Задля цього їй потрібні були спеціалісти різних спеціальностей, морської справи зокрема.

Ґрунтуючись на відомостях архівних документів, можна стверджувати, що становлення системи освіти на південноукраїнських землях розпочалося в 1780-х роках, майже одразу після приєднання нових територій. Так, у 1773 р. в Олександрівську було відкрито гарнізонну школу, у 1783 р. у Херсоні засновано військово-кантонійське училище, в Олешках у 1874 р. відкрилося 4-х класне училище, у Катеринославі – народне училище [5, с. 82]. Діти купців, різночинців і солдат отримали можливість здобувати загальну та професійно орієнтовану освіту. Відкривалися церковно-приходські та світські навчальні заклади; відповідно до статуту народних училищ 1786 року, для дітей Чорноморського козачого війська створювалися парафіяльні та січові школи [27].

Аналіз актуальних досліджень. Дискусійним на сьогодні залишається питання про існування Херсонського морського кадетського корпусу, про який згадується у працях окремих науковців, зокрема Д. Афанасьєва [1], Я. Нагрибельного [15, с. 47–50], С. Огороднікова [17, с. 87–105], В. Ходаковського [28, с. 14–15], О. Чорного [32, с. 221–227] та ін. Окремі відомості, пов'язані з історією заснування цього навчального закладу, можна зустріти в іменних указах Катерини II Новоросійському генерал-губернатору, зокрема «О переводе Училища для единовѣрных иностранцев при Артиллерийском кадетском корпусе учрежденногo, в город Херсон» [21, с. 861] та ордерах князя Г. Потьомкіна, опублікованих у Записках Одеського товариства історії та старожитностей. Не дивно, що імператриця віддала таке розпорядження саме в 1783 році – році заснування Чорноморського флоту й саме в Херсоні – «морських воротах» Чорного моря.

Мета дослідження – обґрунтувати виникнення навчальних закладів морського профілю на південноукраїнських землях (кінець XVIII – початок XIX століття).

Для досягнення мети було поставлено такі **задачі**:

1. Здійснити пошукову роботу архівних матеріалів із досліджуваної проблеми.

2. Проаналізувати архівні та історичні джерела щодо послідовності виникнення навчальних закладів морського профілю на південноукраїнських землях (кінець XVIII – початок XIX століття), зокрема на Херсонщині.

3. Обґрунтувати зв'язок історичних подій із формуванням морських навчальних закладів та змінами щодо організації освітнього процесу на різних етапах його розвитку.

Методи дослідження. Використано такі загальнонаукові методи дослідження: емпіричні (спостереження, дослідницький і опис); теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення і класифікація), системний, функціональний, конкретно-соціологічний.

Виклад основного матеріалу. З історичних документів [6, с. 120–123] відомо, що Гімназію чужоземних одновірців, яка функціонувала при

Артилерійському та Інженерному кадетському корпусі в Санкт-Петербурзі, було відкрито за політичною ініціативою графа О. Орлова в 1775 р. Прийняти й розмістити дітей, розробити організаційно-нормативне підґрунтя – статут і штат гімназії мав директор Артилерійського та Інженерного кадетського корпусу генерал М. Мордвинов [25].

За статутом у гімназії навчалися діти дворянського й недворянського походження (греки, болгары, серби, хорвати, українці, поляки) віком 12–16 років. За навчання та обмундирування сплачувалася певна платня, від якої були звільнені діти, чиї батьки загинули на службі Вітчизні. Під керівництвом педагогів, вихователів і командирів вихованці вивчали Закон Божий, благочестя, догми християнської віри, євангельське вчення, російську, німецьку, французьку, італійську, турецьку або грецьку мови (обов'язково вимагалось вивчення лише двох мов), закони держави, арифметику, алгебру, геометрію, історію, політичну географію, малювання, танці, фехтування та артилерійське мистецтво. Оскільки заклад готував і майбутніх штурманів та кораблебудівників, вивчалися навігація та інженерна справа (кораблебудування), будова й управління кораблем [12, с. 156–159]. Навчання тривало чотири роки, після закінчення якого випускники склали публічні іспити («испытания в науках») і направлялися на службу; бажаючі вступали до Артилерійського, Морського або Інженерного кадетського корпусу й навіть Академії наук [25, с. 108–110].

Наголосимо, що на відміну від інших навчальних закладів, випускні іспити в гімназії відбувалися в урочистій обстановці, коли молоді люди демонстрували свої знання перед запрошеними гостями – батьками, особами дипломатичного корпусу, представниками громадянських і військових відомств. Вивчення документів із особистого архіву князя Г. Потьомкіна дозволило встановити, що найуспішніших випускників нагороджували золотими і срібними медалями (уперше в історії освіти), успішних – книгами (з дисциплін, у яких їх навчальні здобутки були найвищими); публічні виступи та випускні роботи кадетів – фортифікаційні креслення, навігаційні розрахунки та артилерійські малюнки друкували на сторінках «Санкт-Петербургских ведомостей». Більше того, кращі випускники отримували офіційну подяку директора навчального закладу й певні пільги при призначенні на посади [13, с. 293].

Готуючись до виконання розпорядження імператриці, у 1783 р. (після смерті М. Мордвинова) гімназію відділяють від Артилерійського та Інженерного корпусу, вона стає самостійним навчальним закладом і отримує фінансування та приміщення для розташування; директором призначають колишнього викладача Петербурзького морського кадетського корпусу, полковника П. Волховського [11, с. 156]. На жаль, про здійснення переведення гімназії до Херсона документальних підтверджень не зберіглося, існують лише непрямі свідчення, якими оперують дослідники.

Наприклад, рапорт Г. Потьомкіну обер-інтенданта Д. Афанасьєва, у якому зазначено: «27 вихованців навчаються морській навігації, частково маневруванню, властивостям і побудові різних похідних шеренг..., назвам приладдя, практичним діям при управлінні судном на морі» [18, с. 216]. Або наявність у загальному морському списку російського флоту, підготовленого істориком військово-морського флоту Ф. Веселаго [4], «выпускников Херсонского кадетского корпуса» [28, с. 19–20].

У процесі дослідження встановлено факт прибуття з Петербурга до Херсону у 1783 р. першої партії флотських спеціалістів (кілька тисяч) – матросів, канонірів, морських солдат, різних мастерових людей, частина з яких потрапила до адміралтейства на службу, частина – в порт для будівництва кораблів. Оскільки моряків різних спеціальностей для комплектації складу судових екіпажів не вистачало, серед молодих людей обиралися (за фізичними даними) придатні для мореходства, які проходили навчання в досвідчених моряків прямо в порту [20, с. 64]. Саме цю підготовку морських спеціалістів, яких в організаційних цілях об'єднали в таке військове формування, як корпус, автори деяких публікацій пов'язують із започаткуванням Морського кадетського корпусу.

Вивчивши значний обсяг архівних документів, що зберігаються на території України, та документів з російських електронних архівів, беззаперечними вважаємо факти прийому до корпусу в Санкт-Петербурзі за особистим розпорядженням Г. Потьомкіна юнаків із Таврійської області, створеної в 1874 р. на території Кримського ханства в минулому, Приазов'я та північного Причорномор'я; проходження учнями гімназії морської практики на Херсонських і Олешківських верфях; прийняття екзаменів Чорноморським адміралтейством, заснованим у Херсоні у 1785 р., на отримання звання шкіпера [19, с. 764]. Документально доведеним також можна визнати факт відкриття навігаційного класу в гімназії в 1789 р. (рік зміни директора) і відправлення до Херсона в цьому ж році одного вчителя навігації, двох мічманів та 23-х учнів гімназії (чи з місією започаткування корпусу чи для проходження практики – установити не вдалося) [8].

Слід відмітити, що в 1788 р. в Херсоні було засновано «Приказ общественного призрения» (Приказ громадської опіки) – фінансово-кредитної установи, яка серед інших питань займалася влаштуванням у місті шкіл, лікарень та «богоугодных заведений» [9, с. 313]. В архіві цієї установи відсутні документи щодо функціонування морського кадетського корпусу. Хоча цей факт може свідчити лише про те, що фінансування й контроль за діяльністю цього навчального закладу не входили до кола її компетенцій.

На жаль, про період 1789–1792 рр. відомо дуже мало, окрім факту підготовки спеціалістів для Чорноморського флоту в різний спосіб. Згідно з матеріалами російських архівів, у цей період майже всі випускники 2-го морського корпусу (громадянські чини також) направлялися служити на

Чорноморський флот, оскільки «общая военно-политическая обстановка была понятна и хорошо известна, а климат являлся привычным, во многом благоприятствовал выполнению служебных обязанностей, сохранению высокой работоспособности и здоровья» [26]. Відповідно до матеріалів українських архівів, морські спеціалісти готувалися безпосередньо в порту, де навчалися й одразу проходили практику.

У 1792 р. Катерина II затвердила нові штати для всіх кадетських корпусів, у цьому ж році гімназія стала Корпусом чужоземних одновірців із новим штатом та розширеним переліком предметів [5] – добавилися сферика та астрономія, артилерія та фортифікація, логіка; посилилася увага до морської практики. У 1796 р., після смерті імператриці, указом Павла I корпус, який на той час мав гарну навчальну базу, власні приміщення, визнання й авторитет у суспільстві, роками перевірену систему підготовки морських спеціалістів, був розформований. При цьому біля 100 осіб було переведено до Морського корпусу, яких по його закінченню направлено на Чорноморський флот [24]. Цікавим вважаємо існування певних посилань на перевід у 1795 р. морського корпусу з Херсона до Миколаєва [16, с. 376] та [17, с. 90]. Знову стикаємося з ситуацією, коли автори публікацій зазначають певні події без посилань на архівні документи.

Отже, дотримуючись різної думки щодо існування Херсонського кадетського корпусу, усі вище названі автори одностайні в одному – у Херсоні впродовж 1783–1796 років відбувалася підготовка морських спеціалістів повного спектру: від кораблебудівників до фахівців експлуатації кораблів на морі. Незгасаюча увага до такого цікавого навчального закладу й неоднозначні твердження щодо умов його функціонування, на наш погляд, пов'язано з тим, що кадетським корпусам у структурі тогочасної освіти відводилося чільне місце. У цих спеціалізованих навчальних закладах, переважно закритого типу, з початку 1730-х рр. виховували воєнно-морських офіцерів – так звану еліту флоту. Історія підтверджує, що випускники кадетських корпусів дійсно ставали не лише видатними капітанами кораблів, переможцями військових баталій та адміралами, а й знаними державними діячами, відомими морськими мандрівниками та науковцями. Отже, не дивно, що значна кількість сучасних науковців переймається питанням існування Херсонського морського корпусу – першого на українських землях.

У 1796 р. Азовський і Чорноморський флоти, які були автономними, указом Павла I передаються до відомства Адміралтейств-колегії, а правління Чорноморського адміралтейства, разом із головнокомандувачем та деякими майстернями, з Херсона переносяться до Миколаєва [30, с. 2]. У 1797 р. імператор, який мав чин віце-адмірала й переймався морським флотом, розпорядився перед закладанням будівництва кораблів надавати йому на розгляд «чертежи оных, нехудо и модели...» [3]. Це стало поштовхом до

відкриття в 1798 р. для потреб Балтійського і Чорноморського флотів та Санкт-Петербурзького і Чорноморського Адміралтейств «Училищ для штурманских учеников и учеников корабельной архитектуры»: у Кронштадті та Миколаєві – штурманських, у Петербурзі та Херсоні – корабельної архітектури. Учні, що навчалися в цих закладах, мали набувати «совершенное и основательное познание в науках, к должности каждого принадлежащих, через что со временем и будут иметь флоты искусных штурманов и кораблестроителей» [22, с. 351–352].

До обох училищ приймалися діти дворян, різночинців, офіцерів і солдат віком 9–12 років, які вміли читати й писати, мали гарне здоров'я і належні здібності. Навчання мало тривати шість-вісім років та включати вивчення правопису, арифметики, геометрії, тригонометрії плоскої і сферичної, малювання та креслення планів, навігації, еволюції (маневрування кораблів), астрономії, англійської мови; еволюції, геодезії «употребление карт и инструментов», механіки та гідравліки, теорії кораблебудування. При підготовці штурманів значна увага приділялася питанням астрономії, геодезії, здійсненню описів берегів, морським зйомкам. Саме тому практика з гідрографічних робіт часто доручалася штурманам [14, с. 289–290].

Першим директором училища корабельної архітектури було призначено капітана 1-го рангу І. Овцина, який одночасно виконував обов'язки капітана над Херсонським портом. Це училище через два роки було переведено до Миколаєва, а в 1803 р. взагалі було розформовано, оскільки на думку Комітету освіти при Адміралтейств-колегії, – достатньо одного такого закладу в Санкт-Петербурзі, куди й перевели учнів [23].

Після переведення обидва училища розташувалися в одному корпусі (у різних крилах), спеціально побудованому М. Фалєєвим [15, с. 47–50]. Навчальний процес в училищах забезпечували офіцери та вчителі (наприклад, професор П. Суворов – випускник Оксфордського університету, Д. Сулима – дійсний член Одеського товариства історії та старожитностей [10]). Вихованці штурманського училища поділялися на три класи, по закінченню яких передбачалося обов'язкове проходження практики [7]. Згідно зі Статутом військового флоту 1797 р. [29] під час практики юнаки виконували на кораблях штурманські обов'язки, а саме: приймали з магазинів припаси, про що записували у спеціальну облікову книгу; стежили за веденням географічних атласів і карт; тримали в належному стані всі морські вимірювальні прилади й книги, набували вміння користуватися ними; при виході в море перевіряли стан штурвала, тросів, румпелів, руль-талей та інших складових системи кермування судном. Практиканти вели записи у спеціальному журналі, де кілька разів на день зазначали напрям вітру та його силу, щогодинний курс судна та його швидкість, описували незнайомі береги, мілини, скелі, нові порти й гавані, а при необхідності робили замальовки у спеціальних альбомах.

Вихованці училища вдосконалювали свою майстерність у техніці вимірювання глибин у відкритому морі й точному нанесенні отриманих показників на карту; наприкінці кожного дня звітували про виконану роботу старшому штурманському офіцерові корабля.

Випускники, які успішно прослухали курс морських наук та здійснили на морі три кампанії, склавши екзамени (які проводили особливий комітет штурманського училища), отримували звання мічмана й призначення служити на кораблях Чорноморського флоту. При цьому випускники, які закінчили курс на відмінно, випускалися штурманськими помічниками 14-го класу; ті, що закінчили з добрими показниками – штурманськими помічниками унтер-офіцерського чину.

Найбільші зміни в діяльності училища стали за часи управління (1801–1805 рр.) ним віце-адмірала Марка Войновича – члена Чорноморського адміралтейського правління. У цей період було облаштовано друкарню, створено бібліотеку, придбано необхідну кількість астрономічних і фізичних інструментів; для проведення практичних занять на подвір'ї закладу встановлено тренувальний фрегат «Денниця». Серед адміністративно-педагогічних надбань М. Войновича треба відмітити «Золоту» та «Чорну» книги: до першої заносили прізвища найкращих за успішністю учнів, до другої – ледацюг і порушників дисципліни. Він вважав, що «имена их да пребыли в училище и флоте незабвенны, в вечной ли чести или к вечному поношению» [31]. Успішним учням в училищі надавалися пільги, вони отримували атестати особливого зразка, неуспішних учнів відправляли служити в солдати, юнги та матроси.

У 1805 р., із призначенням нового директора – віце-адмірала Н. Язикова, в училищі відбулися зміни: до училища стали приймати лише обер-офіцерських дітей всіх відомств, до навчального плану додано нові предмети: Закон Божий, граматику, риторіку, логіку, географію, історію, алгебру, гідравліку, початки фізики, французьку, італійську та турецьку мови, яку пізніше замінили на англійську [2]. У подальшому цей заклад ще кілька разів переформатовувався, але не втрачав свого призначення – готувати спеціалістів до флоту.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, результатами дослідження є те, що наприкінці XVIII ст. на південних територіях разом із Чорноморським флотом розвивалися морська справа і морська освіта – створювалися навчальні заклади, проводилася підготовка спеціалістів безпосередньо в портах – на той час осередках не лише суднобудування. Тому опрацьовані джерела становлять базу щодо подальшого вивчення глибинних процесів та причинно-наслідкових зв'язків у формуванні й розвитку морської освіти на півдні України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьев, Д. (1902). К истории Черноморского флота с 1768 по 1816 год. *Русский архив*, 2, 193–262 (Afanasiev, D. (1902). To the history of the Black Sea Fleet from 1768 to 1816. *Russian archive*, 2, 193–262). Безкровный, Л. Г. (1958). *Русская армия и флот в XVIII в.* Москва (Bezkrvnyi, L. H. (1958). *Russian army and navy in the XVIII century.* Moscow).
2. Багалій, Д. І. (1920). Заселення Південної України (Запоріжжя й Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку. Харків, вид-во «Союз» (Bahalii, D. I. (1920). *Settlement of Southern Ukraine (Zaporizhzhia and the Novorossiisk region) and the first origins of its cultural development.* Kharkiv).
3. Веселаго, Ф. (1893). *Краткая история русского флота.* СПб. (Veselaho, F. (1893). *A Brief History of the Russian Fleet.* St. Petersburg).
4. Веселаго, Ф. (1939). *Краткая история Русского Флота.* М.-Л.: Военно-морское издательство НКВМФ СССР (Veselaho, F. (1939). *A Brief History of the Russian Navy.* М.-L.: Naval Publishing House of the NKVMF USSR).
5. Веселаго, Ф. Ф. (1852). *Очерк истории Морского кадетского корпуса.* СПб. (Veselaho, F. F. (1852). *Essay on the history of the Naval Cadet Corps.* St. Petersburg).
6. Высочайшее повеление об учреждении при Артиллерийском и Инженерном кадетских корпусах для Греческого юношества гимназии. (1830). *Полное собрание законов Российской империи* Т. XX, № 14299, 120-123. СПб. (The highest order for the establishment at the Artillery and Engineering Cadet Corps for the Greek youth of the gymnasium. (1830). *Complete collection of laws of the Russian empire*, Vol. XX, No. 14299, 120–123. St. Petersburg).
7. Документы об истории Черноморского штурманского училища в г. Николаеве (1798–1862), Ф. Р 5901, Оп. 1. Од. зб. 53, 247 арк. (Documents on the history of the Black Sea navigational school in the city of Nikolaiev (1798–1862). Fund R 5901, Descr. 1, Od. zb. 53, 247 sheet)
8. Из дел Николаевского портового архива. (1895). *Известия Таврической ученой архивной комиссии*, 22, 18. Симферополь. РДАВМФ. Ф. 227, оп. 1, спр. 51, арк. 42 (From the cases of the Nikolaiev port archives. (1895). *Proceedings of the Tavricheskyi Academic Archival Commission*, 22, 18. Simferopol. RDAVMF. Fund 227, Descr. 1, Case 51, Sheet 42).
9. *Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область.* (1972). К.: Енциклопедичні науки (*History of cities and villages of the Ukrainian SSR. Kherson region.* (1972). K.: Encyclopedic sciences).
10. Ковалева, О. Ф., Чистов, В. П. (2000). *Очерки истории культуры Южного Прибужья.* Т. I. Николаев (Kovaleva, O. F., Chistov, V. P. (2000). *Essays on the history of culture of the Southern Pribuzhzhie.* Vol. I. Mykolaiv).
11. Коргуев, Н. (1897). Корпус чужестранных единоверцев. *Морской сборник*, 7 (Korhuiev, N. (1897). The corpus of foreign coreligionists. *Sea collection*, 7).
12. Крылов, В. М. (1998). Корпус чужестранных единоверцев. *Кадетские корпуса и российские кадеты*, (сс. 156–159). СПб. (Krylov, V. M. (1998). The corpus of foreign coreligionists. *Cadet corps and Russian cadets*, (pp. 156-159). St. Petersburg).
13. *Материалы для истории русского флота.* (1893). Ч. XV. СПб. (*Materials for the history of the Russian fleet.* (1893). Part IV. St. Petersburg).
14. *Материалы для истории русского флота.* (1866). Ч. III. СПб. (*Materials for the history of the Russian fleet.* (1866). Part III. St. Petersburg).
15. Нагрибельний, Я. А. (2017). Основні чинники розвитку морської освіти в причорноморському регіоні Херсонської губернії у другій половині XIX – початку XX ст. *Молодий вчений*, 2, 47–50 (Nahrybelnyi, Ya. A. (2017). The main factors of development of marine education in the Black Sea region of Kherson province in the second half of the XIX and early XX centuries. *Young Scientist*, 2, 47–50).

16. Николаеву 200 лет. Сборник документов и материалов. (1989). Київ (*Nikolaiev is 200 years old. Collection of documents and materials.* (1989). Kyiv).

17. Огородников, С. (1900). Из прошлого (Черноморские морские училища). Морской сборник, 12, 87–105 (Ohorodnikov, S. (1900). From the past (the Black Sea Naval Schools). *Maritime Collection*, 12, 87–105).

18. Ордера и письма князя Потемкина. (1872). Записки Одесского общества истории и древностей, VIII, 216. Одесса (Warrants and letters of Prince Potemkin. (1872). *Notes of the Odessa Society of History and Antiquities*, VIII, 216. Odessa).

19. Ордера кн. Потемкина. Правителю Таврической области. (1891). Известия Таврической ученой архивной комиссии, 11, 58. Симферополь. ЗОТтаС. (1848). Т. 2. С. 764 (Orders of Prince Potemkin. The ruler of the Taurian region. (1891). *Proceedings of the Tavricheskyi Academic Archive Commission*, 11, 58. Simferopol. ZOTlandS. (1848). Vol. 2. P. 764).

20. Орлова, З. С., Ратнер, И. Д. (1993). Из истории заселения Херсонщины. Краткий справочник. Херсон (Orlova, Z. S., Ratner, I. D. (1993). *From the history of settlement of the Kherson region. Quick reference.* Kherson).

21. Полное собрание законов Российской империи. (1830). Т. XXI, № 15658. СПб. (*Complete collection of laws of the Russian Empire.* (1830). Vol. XXI, № 15658. St. Petersburg).

22. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Первое. Том XXV. (1830). СПб. (*Complete collection of laws of the Russian Empire. First Collection. Volume XXV.* (1830). St. Petersburg).

23. Рождественский, С. В. (1902). Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения: 1802–1902 гг. СПб. (Rozhdestvenskii, S. V. (1902). *Historical overview of the activities of the Ministry of Public Education: 1802–1902.* St. Petersburg).

24. Российский государственный архив Военно-Морского Флота. Ф. 432 (Морское училище), Оп. 8 (Гимназия и Корпус иностранных единоверцев), спр. 12, арк. 279 (*Russian State Archive of the Navy. Fund 432 (Naval School), Descr. 8 (Gymnasium and the Corps of foreign coreligionists), Case 12, Sheet 279*).

25. Российский государственный архив Военно-Морского Флота. Ф. 197, Оп. 1, Спр. 57, Арк. 108–110 (*Russian State Archive of the Navy. Fund 197, Descr. 1, Case 57, Sheets 108–110*).

26. Российский государственный архив Военно-Морского Флота. Ф. 228, Оп. 1. Спр. 56, Арк. 25 (*The Russian State Archive of the Navy. Fund 228, Descr. 1, Case 56, Sheet 25*).

27. Скальковский, К. (1887). Русский торговый флот и срочное пароходство на Черном и Азовском морях. СПб. (Skalkovskii, K. (1887). *Russian merchant fleet and urgent shipping company on the Black and Azov Seas.* St. Petersburg).

28. Ходаковський, В. Ф. (2011). Морський літопис (1834–2011): від училища торговельного мореплавання до Херсонської державної морської академії: нариси з історії. Херсон: ВНЗ «ХДМІ» (Khodakovskiy, VF (2011). *Marine Chronicle (1834–2011): from the School of Commercial Shipping to Kherson State Maritime Academy: essays on history.* Kherson: HEI “KhSMI”).

29. Хронологический указатель морских постановлений за время с 1700 по 1875 гг. С объяснениями Кодификационного управления Морского министерства. 1700–1825 г. (1876). СПб.: Тип-ия Морского мин-ва (*Chronological index of maritime regulations during the period from 1700 to 1875. With the explanations of the Codification Department of the Naval Ministry. 1700–1825* (1876). St. Petersburg: Publishing house of Navy ministry).

30. Хронологическое обозрение истории Новороссійского края (1750–1825). Ч. II. (1838). Одесса: Гор. типография (*Chronological review of the history of the Novorossiisk region (1750–1825). Part II.* (1838). Odessa: City printing house).

31. Чирков, А. (1876). Херсон (исторический очерк). *Губернские ведомости*, 15. Херсон (Chirkov, A. (1876). Kherson (historical sketch). *Provincial events*, 15. Kherson).

32. Чорний, О. В. Херсонський кадетський корпус. *Наукові записки*, Вип. 9. *Історичні науки*, 221–227 (Chornyi, O. V. Kherson Cadet Corps. *Scientific notes*, Issue 9. *Historical sciences*, 221–227).

РЕЗЮМЕ

Ляшкевич Антонина. Возникновение учебных заведений морского профиля на южноукраинских землях (конец XVIII – начало XIX в.).

В статье в хронологической последовательности, на основании многих обработанных исторических и архивных источников освещается становление системы образования на южноукраинских землях, которое началось в 1780-х годах. Характеризуется дискуссионный вопрос о существовании Херсонского морского кадетского корпуса, что подтверждается фактом распоряжения императрицы Екатерины II в 1783 году - году основания Черноморского флота и именно в Херсоне - «морских воротах» Черного моря.

Автором приводятся факты и анализируются мнения ученых о том, что с конца XVIII до начала XIX века происходило возникновение учебных заведений морского профиля с различными условиями получения образования.

Ключевые слова: морское образование, исторические события, учебные заведения, морские специалисты, училища, условия обучения, украинские земли.

SUMMARY

Lyashkevich Antonina. Emergence of the education institutions of marine profile in the southern Ukrainian lands (the end of the XVIII – the beginning of the XIX century).

In the article in chronological sequence, on the basis of many worked out historical and archival sources, formation of the education system in the southern Ukrainian lands, which began in the 1780s, is highlighted. The disputable issue of the existence of Kherson Maritime Cadet Corps is characterized, which is confirmed by the fact of the order of Empress Catherine II in 1783, the year when the Black Sea Fleet was founded in Kherson – the “sea gate” of the Black Sea.

The author states that there are many different opinions about the existence of the Kherson Cadet Corps, and all the authors mentioned in our article are unanimous in one thing – in Kherson during 1783–1796 there was training of marine specialists of the full spectrum: from shipbuilders to specialists in the operation of ships at sea. From the end of the XVIII to the beginning of the XIX century there was formation of the education institutions of the marine profile with different conditions for getting education.

Therefore, it is interesting that this was the impetus for opening in 1798 for the needs of the Baltic and Black Sea Fleets and St. Petersburg and Black Sea Admiralty of “Schools for navigator students and students of ship architecture”: in Kronstadt and Nikolaiev – navigators’, in St. Petersburg and Kherson – ship architecture.

The first director of the ship architecture school was the captain of the 1st rank I. Ovtzyn, who at the same time served as the captain of the Kherson port.

Major changes in the activities of the school took place during 1801–1805, when it was managed by vice-admiral Mark Voinovych – a member of the Black Sea Admiralty Board.

In 1805, with the appointment of a new director – vice-admiral N. Yazykov, the school also changed.

The author concluded about the establishment of the education institutions of the marine profile in the southern Ukrainian lands in the XVIII – the beginning of the XIX century and the author's perspectives on further study of the deep processes of marine education development.

Key words: *marine education, historical events, education institutions, marine specialists, schools, studying conditions, Ukrainian lands.*

УДК 371.013.4:57

Іван Рябуха

Херсонська державна морська академія

ORCID ID 0000-0002-6217-1177

DOI 10.24139/2312-5993/2017.10/034-044

ЗАКЛАДЕННЯ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ТА ЗАГАЛЬНОПЕДАГОГІЧНОГО БАЗИСУ МОРСЬКОЇ ОСВІТИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVIII СТОЛІТТЯ)

У статті розглядається внесок науковців, державних та військових діячів другої половини XVIII століття в розвиток вітчизняної морської освіти. Здійснено спробу відібрати з доробку видатних людей того часу саме ті аспекти та роботи, що мали безпосередній вплив на становлення професійних морських навчальних закладів і формування їх методичної й загальнопедагогічної бази. З'ясовано, що напрацювання представників другої половини XVIII століття склали основу майбутнього стрімкого розвитку системи підготовки морських фахівців.

Ключові слова: *морська освіта, підготовка морських фахівців, морська академія, Морський корпус, підручник.*

Постановка проблеми. Розвиток науково-методичних та загальнопедагогічних основ морської освіти у другій половині XVIII століття, які мали значний вплив на еволюцію підготовки кадрів для військово-морського та торговельного флоту на території сучасної України, є маловивченим. Беручи до уваги постійно зростаючі вимоги міжнародної морської індустрії до рівня підготовленості випускників морських навчальних закладів, а також якості освітніх послуг, що надаються в цих закладах, вважаємо за необхідне звернутися до дослідження внеску окремих діячів морської справи другої половини XVIII ст. у розвиток системи підготовки морських фахівців.

Аналіз актуальних досліджень. Окремі дослідження в зазначеному напрямі проводились істориками морського флоту Ф. Веселаго, В. Берхом, М. Кладо, С. Огородніковим. Описом різноманітних аспектів системи підготовки кадрів для моря займалися В. Ходаковський, О. Чорний, Л. Ягупов.

Мета статті – аналіз доробку державних та військових діячів, освітян і науковців другої половини XVIII століття задля виокремлення їх внеску в розвиток морської освіти.

Методи дослідження. У роботі використовувалися методи аналізу й узагальнення.